

Тетяна Білан

ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ У СВІТЛІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті наголошено, що виховний ідеал у філософському розумінні – це детермінована часом і простором така модель особистості, яка гармоніює з суспільним цілим і знаходить вираження у вільному й універсальному розвитку людського буття. Висвітлюються аспекти становлення виховного ідеалу в літературно-філософській традиції, а саме, трактування літератури як своєрідної нетеоретичної форми філософування, в якій провідною постає проблема людського буття, зокрема виховного ідеалу як ідеалу особистості.

Ключові слова: літературно-філософська традиція, виховний ідеал, особистість, буття.

Tetyana Bilan. Educational ideal in the light of philosophical and literary interpretation

This article emphasizes that the educational ideal as a philosophical notion is a personality model determined by time and space that harmonizes with society as a whole and manifests itself in the universal development of man's being. Also the aspects of the formation of educational ideal in literary-philosophical tradition are ascertained, in particular, interpretation of literature as a peculiar non-theoretical form of philosophizing in which a leading problem is a problem of man's being, especially educational ideal as the ideal of personality.

Key words: literary-philosophical tradition, educational ideal, personality, existence.

Татьяна Билян. Воспитательный идеал в свете философской и литературной интерпретации

В статье подчёркивается, что воспитательный идеал в философском понимании – это детерминированная временем и пространством такая модель личности, которая гармонирует с общественным целым и находит выражение у свободном и универсальном развитии человеческого бытия. Освещаются аспекты становления воспитательного идеала в литературно-философской традиции, а именно, трактовка литературы как необычной нетеоретической формы философствования, в которой основной постаёт проблема человеческого бытия, в частности воспитательного идеала личности.

Ключевые слова: літературно-філософська традиція, виховний ідеал, людина, життя.

Проблема виховного ідеалу наповнена глибоким філософським змістом, у якому знайшли своє відображення світоглядно-ментальні особливості національної культури, а проблеми духовного розвитку людини були притаманні філософській думці протягом всього її розвитку. Виховний ідеал відображає наявне суспільне буття і в ньому закладене майбуття його. Ідеал як загальна форма цілепокладаючої діяльності пронизує все суспільне буття людства, і стає зрозуміло, що саме ця тема “стягує” воєдино духовне та матеріальне життя людства. Ідеал моральний трактується як уявлення про моральну досконалість, ідеал естетичний як конкретно-чуттєве уявлення про прекрасне в мистецтві та житті людини. Виховний ідеал у філософському розумінні – це детермінована часом і простором така модель особистості, яка гармоніює з суспільним цілим і знаходить вираження у вільному й універсальному розвитку людського буття.

У статті ми відштовхуємося від тих наукових висновків, де виражено сутність виховного ідеалу, його конкретно-історичний характер, ознаки прояву – це праці В. Ільїна, Е. Фромма, Г. Ващенко, О. Вишневського, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Не менш важливими є ідеї про антропоцентричну гуманістичну етику Е. Фромма; про соціальну сутність людини Ж.-Ж. Руссо, І. Кона; про механізми трансформації суспільних цінностей в особистісні надбання І. Беха; самоцінності й моральної позиції особистості А. Маслоу, Г. Сковороди; гуманістичного виховання, морально-естетичного виховання Ш. Амонашвілі, С. Гончаренка, О. Слоньовської. Важливою складовою для всебічного осмислення виховного ідеалу є трактування філософії національної ідеї, ідеалу особистості в контексті непрофесійної сфери української філософії А. Бичко, О. Забужко, П. Кралюком, Л. Гамаль, О. Петрів, Е. Соловей, В. Скотним.

Аналіз основної літератури з проблеми виховного ідеалу та морального розвитку особистості показав, що ця проблема на історико-філософському рівні знаходиться у стадії становлення. Саме тому варто виявити сутність виховного ідеалу з позицій ціннісно-смилових основ людського буття, знайти обґрунтування національного виховного ідеалу ментальними особливостями української культури, проаналізувати художньо-філософське осмислення національних, світових, загальнолюдських ідеалів.

Проблема людини у філософії є своєрідним центром та провід-

ним об'єктом філософських роздумів на шляху усвідомлення духовно-культурного буття суспільства. У філософії відомі різні підходи та відношення у дослідженнях проблеми ідеалу, в намаганні відкрити незмінну природу людини, визначивши сутність її існування. Починаючи з XIX століття, українська філософія виражається в контексті літератури, яка на національному ґрунті стає нетеоретичною формою філософування. Сферою, де українська філософська традиція в XIX ст. отримала певне продовження, була сфера непрофесійна, зокрема художня література й публіцистика [5, с. 16]. Художньо-літературна думка, подібно до філософії, намагається цілісно осмислити багатоаспектну дійсність, де “мислення в образах” зорієнтовано переважно на емоційну рефлексію, саме тому актуальним для української філософської думки є трактування літератури тогочасної недержавної нації (духовне життя в XIX столітті було контрольоване тими державними системами, до складу яких входила Україна) як недиференційованої світоглядно-філософської системи. У цілісній динамічній системі національної культури така підсистема, як літературно-філософська традиція, несе на собі відбиток загальнокультурних процесів та має специфічні риси, пов'язані з духовним та моральним аспектом тієї чи іншої доби, із своєрідним переосмисленням у філософсько-літературній свідомості відповідної часової картини світу, зі зміною етично-філософських та соціально-філософських пріоритетів.

Своєрідність української літературно-філософської традиції визначається наявністю в її складі виразних типологічних ліній, що перебувають у стосунках із зарубіжною філософською традицією та пріоритетними вченнями її персоналій. Такий контекст сприяє до посилення інтересу щодо виховного ідеалу в спадщині літературних постатей України, особливе місце серед яких належить Миколі Гоголю, Лесі Українці, Івану Франку, Володимирі Винниченку та іншим, де ідеал людини, її всебічний розвиток, виховання особистості є провідною ідеєю у їх творчості. Українська літературно-філософська традиція є екзистенційно спрямованою за своїм ідейно-тематичним змістом. Вищеназвані представники української літературно-філософської традиції, звертаючись до духовного багатства українського народу, розкривали його чистий дух, велику героїчну душу, одвічне прагнення до добра, тим самим продовжували національну кордоцентричну традицію, при цьому їхня творчість відіграла чимале значення у формуванні екзистенційного світобачення української філософії, хоча у них немає вибудованої своєї філософської системи, але їм притаманні глибокі філософські міркування [8, с. 24-25].

Філософські міркування щодо духовного осягнення граничних підстав людського буття, які зародилися в середині першого тисячоліття до нашої ери в стародавньому світі, є актуальними і в сьогоденні. Процес філософування зростає і поширюється в суспільному житті, а феномен людини з розвитком суспільства все більше зосереджується на концептуальному пізнанні внутрішнього світу особистості, її екзистенції. Так, для класичної філософії античності людина і її природа трактувалися єдиним цілим, органічною частиною космосу і світу, свого роду, а мікrokосм був злитий з природою. В античній філософії цікавим є осмислення проблеми людини Сократом, де вперше виявляються принципові розбіжності у поняттях людини і природи, або суб'єкта й об'єкта. Саме в складності та унікальності людського буття філософ вбачав пріоритети для того, щоб людину, а не природу, ставити в центр філософського пізнання. Середньовічна людина ключ до розв'язання усіх проблем шукала у сфері духу, а ідейно-світоглядним змістом середньовічної філософської думки стає духовне, ідеальне тлумачення реальності. Середньовічне світосприйняття відкриває людину як особистість насамперед духовну, а не природну істоту. Християнські філософи підкреслюють особливу роль людини у світі, як "Вселенському центрі і кінцевій цілі творінь". Співвідношення природи і благодаті є центральною темою християнської антропології. Відродження висвітлює чимало аспектів філософії античності, де центральна увага філософської рефлексії зосереджувалася на людині. Ідеал Відродження розкривав гармонійну єдність духовного і тілесного в людині, всіх притаманних їй фізичних і духовних начал. Філософія Нового часу осмислює людину як суб'єкт, як вихідний автономний пункт активності, а світ розглядається як об'єкт, на який спрямовується ця активність. У філософії Нового часу розриваються зв'язки особистої залежності людини від людини, а натомість з'являється вільна особистість, яка повинна пізнати і опанувати світ. Сутність класичного розуміння ідеалу людини у філософській думці до XIX століття осмислювалася визнанням єдності, гармонії з природою, укоріненості людини у Всесвіті. Так, епоха Просвітництва поєднає ідеї емпіризму і раціоналізму, віри і розуму, покладаючи в основу ідеалу природну істоту, а внутрішній світ людини трактується як природне явище. Звідси просвітникам притаманний механістичний натуралізм в розумінні світу, що поширювався і на розуміння ідеалу людини та стимулював до заперечення свободи, до пошуку моральних засад людського буття в природі людини. В період XIX – початку XX століття, визначне місце в літературно-філософській традиції посідає осмислення проблеми

свободи, самопізнання, таке “нове світобачення створює Леся Українка, в центрі якого – проблема свободи, і це виводило її творчість на онтологічну (буттєву проблематику, коли основним змістом стає розгляд самого світобуття як такого” [2, с. 32-33].

Філософська рефлексія сьогодення розкриває особливості філософії, її самобутність, національні традиції, підкреслюючи, що українська літературно-філософська традиція може об’єктивно виглядати лише як складова національної культури, як спосіб усвідомлення життєвих проблем: життя і смерті людини, суті людини та її ставлення до навколишнього світу, свободи та необхідності, добра і зла. Філософська рефлексія в Україні має не лише наукову, але й духовно-практичну форму – національні традиції, характер, світогляд. Саме тому складовою української літературно-філософської традиції є осмислення самобутніх концепцій, що стосуються специфіки національних особливостей, традицій, світоглядної ментальності, визначення духовного світу нації в контексті культури людства. Своєрідність першого періоду філософії в Україні від часів існування Київської Русі до Просвітництва становить трактування підходів щодо теоретичного осмислення світу. Відповідно до цих традицій, Григорій Савич Сковорода дає своє розуміння людини, започаткувавши класичний період філософської думки в Україні, де частково домінують ідеї тогочасного європейського Просвітництва та здійснюється інтерпретація античних думок. Філософування Григорія Сковороди – це своєрідна концепція людського ідеалу, що будується відповідно до вимог людського щастя. На думку мислителя, у самопізнанні полягає сенс людського життя, а у процесі самопізнання людина розкриває саму себе, повертається до глибинних основ свого існування, і саме з таким трактуванням пов’язане акцентування ролі серця як осереддя душевного життя людини. Вчення про людину є основним у філософії Г. С. Сковороди, а концепція великого і символічного світу складається у філософуваннях мислителя на основі розуміння ним сутності людини. На відміну від домінуючої в тогочасній західноєвропейській думці тенденції до осягнення сутності людини через пізнання природи, Г. С. Сковорода прагне насамперед з’ясувати сутність внутрішньої людини, що є основою вільного й універсального розвитку людського буття. Саме тому вчення мислителя спрямоване на відображення внутрішнього життя людини, а шлях до щастя саме і пролягає через моральне вдосконалення людини. Щастя, за мислителем, розглядається, насамперед, як стан незалежності та душевного спокою, що досягається шляхом звільнення від навколишнього світу. Справжнє

щастя – незалежне від зовнішніх чинників буття і тому може стати надбанням кожної людини. Щастя, за Г. С. Сковородою, означає досягнення душевного миру і є логічним результатом реалізації людиною сенсу власного буття. Спадщина Г. С. Сковороди може бути яскравим прикладом того, що українська літературно-філософська традиція детермінована на рівні індивідів та відповідає ментальності українця. Тут можна принагідно згадати твердження ще одного мислителя, погляди якого стосувалися літературної інтерпретації моделі людини – В. Винниченка, який розумів щастя як рівновагу, внутрішню гармонію, душевне і фізичне здоров'я, послідовність дій і почуттів, волі і “є близьким і генетично пов'язаним єдиною традицією, з потрактуванням щастя у Григорія Сковороди, з його постулатами самопізнання, сродної і рівної нерівності” [7, с. 67].

Індивідуалізм, з урахуванням ментальних особливостей українців, сприяв розвитку творчого духу, здійсненню особистого вибору рішень за внутрішньо прийнятим ідеалом. Творчий індивідуалізм – це ініціативність, самостійність, наполегливість, уміння володіти і керувати собою. Творчий індивідуалізм українця – це особиста незалежність і шанування свободи кожної людини як основоположного екзистенціалу. Загальнолюдські аспекти виховного ідеалу нерозривно пов'язані з конкретизацією цієї проблеми на рівні національно-екзистенційної ідентичності, адже життя суспільства обумовлюється не тільки фізичним життям його одиниць, а й спільним світоглядом, який і свідчить про стабільність суспільства. Цей світогляд знаходить свій вираз в ідеалах, що керують суспільством, як основні принципи моральності, і саме ці ідеали, що лежать в основі, в цілях виховання, мають бути непорушні, стабільні. Сучасна епоха потребує того, щоб діяльність кожної людини відповідала певним духовним загальнолюдським цінностям та інтересам, утверджувала на практиці ідеали людинолюбства, щоб кожна людина була знайома з багатствами загальнолюдської культури й духовності, одночасно кожна людина повинна бути національно свідомою, мати почуття загальноукраїнської гордості. Одним із проявів морального прогресу є формування в людини ідеалів, які спонукають її поводитися так чи інакше.

З погляду сучасного типу світогляду людства, вирішення найважливіших проблем нашої епохи потребує такої моделі людини, яка б поєднувала в собі принципи субстанційної єдності у взаємодії суперечливих поглядів на суть духовності сучасної особистості, зокрема розв'язання тих суперечностей, які виникають між різними підходами до розуміння суті національно-духовної культури нашого наро-

ду, співвідношення цієї культури із загальнолюдськими духовними цінностями. Минуле століття “породило на всій планеті тотальну тенденцію до найвищого розквіту індивідуалізму, секуляризму, ігнорицизму” [11, с. 10], і саме сьогодні через виховання суспільство має можливість свідомо “ліпити” необхідну йому модель особистості. Якщо взяти до уваги визначення за енциклопедичним словником, то виховання – це процес систематичного й цілеспрямованого впливу на духовний і фізичний розвиток особистості, що має на меті її підготовку до суспільної та культурної діяльності. Ще точніше, це передача від покоління до покоління стереотипів свідомості й поведінки, що визначають основу життя людини. Під вихованням розумітимемо свідоме, планомірне й послідовне формування особистості з метою наблизити її до більш-менш чітко окресленого ідеалу.

Сьогодні, коли ми прагнемо осмислити минуле, коли відбулося становлення України як незалежної держави, коли потрібно знайти орієнтири на майбутнє, – необхідний якийсь узагальнюючий та проникливий погляд на душу народу, що виявляється в національному характері. Як відомо, проблема “душі народу”, національного характеру постала у філософії та культурі не сьогодні. Так, відомий англійський філософ Д. Юм називає дві групи причин, якими можна пояснити існування національного характеру: моральні та фізичні. Під моральними причинами Д. Юм розуміє ті обставини, які спроможні вплинути на розум і які створюють визначений комплекс звичаїв, які притаманні цьому народові. До таких філософ зараховує форми управління, соціальні перевороти, добробут чи бідність населення, становлення нації у відносинах до своїх сусідів. Під фізичними причинами Д. Юм розуміє клімат, що також певною мірою впливає на характер, надаючи людям певного темпераменту, який, незважаючи на різні обставини, усе-таки переважатиме в більшості людей і впливатиме на їх звичаї. Вирішальними чинниками англійський мислитель вважає всі ті причини, які він називає моральними [9, с. 709]. Йому немовби вторить видатний український мислитель, політичний діяч і письменник Володимир Винниченко, який наголошує, що любов “живе в душі людини до всього того, серед чого відбувалась найкраща доба її існування – до тих людей, до тої місцевості, до тих будинків, рослин, звірят, до мови тих людей, до крику тих звірят, які сприяли, які були хоча би свідками зросту її життєвої сили. В цьому корінь і основа національного буття” [3, Ч. 1, с. 72-73]. Відомий вчений А. Я. Гуревич, ніби продовжуючи цю тему, наголошує, що “будь-яке явище стає історичним, набуває форми дійсності лише за умови, що воно так чи так пройшло через свідомість,

зробилося фактом людської психології” [4, с. 77-78]. Ми дійшли до проблеми “психологічного оснащення” певної культури, що дає змогу “хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення” [10, с. 4]. І це деякою мірою визначає модель людини, суспільства, внаслідок чого суб’єктивний “зріз” суспільного розвитку органічно включається до об’єктивного історичного процесу. Категорія “ментальність” є однією з основних духовних, соціально-психологічних рис людської особистості, і мова повинна йти про такий виховний ідеал, який, уважаючи на вдачу народу, його національну самобутність, визначав би водночас виховну мету, що полягає у зміцненні національних чеснот з одночасним послабленням національних “вад”. Національний виховний ідеал повинен впливати із загальнолюдського, він, підтверджуючи вселюдські цінності, доповнюється тими рисами, які притаманні ментальності цього народу, адже людина “входить у людство через національну індивідуальність – як людина індивідуальна, а не абстрактна, як росіянин, німець, англієць. Людина не може перескочити через цілий ступінь буття, від цього вона зубожіла б і спустошилася. Національна людина – щось більше, а не менше, ніж просто людина, у ній є і родові риси людини взагалі, і риси індивідуально-національні” [1, с. 4]. Своєю чергою, виховний ідеал народу залежить від його державного устрою, світогляду, релігії, моралі, від рівня розвитку культури. Дослідження української ментальності як специфічного світобачення нашого народу неможливе без аналізу тих складових, які входять у дане інтегративне поняття. Однією з важливих рис, що характеризує ментальність народу, є його уявлення про цінність людини як особистості. За умов національного відродження української культури, зміни соціальних орієнтирів більш високі вимоги висуваються перед окремою людиною, її потребами, бажаннями. Стає зрозумілою роль кожного індивіда, особистості як активного творця нового. Традиція поєднувати культуру з розвитком людини, зі “створенням” її душі й тіла, з моральною та розумовою освітою індивіда, походить, як ми зазначали вище, ще з античності й постійно відтворюється в нові часи. Ця традиція розглядає людину не як “продукт природи”, а як “продукт виховання”, спрямованого на “культивування” в ній окремих навичок, умінь, здібностей і поглядів, які уможливають життя в суспільстві. І якщо в процесі “переробки” природи створюється культура речей, то через виховання формується культура людей, самі люди як культурне суспільство. Кожен конкретний народ через свою національну систему виховання органічно продовжує себе в своїх дітях, генезує національний дух, менталітет,

характер, психологію, традиційну родинно-побутову культуру, спосіб життя. Український народ, маючи свої етнонаціональні особливості, своє призначення, на засадах християнства й загально-європейської культури творить свій національний український виховний ідеал. При цьому не можна не враховувати зміну його відповідно до зміни історичних умов життя нації, але не можна й забувати, що кожна нація є "індивідуальністю" зі своїми біологічними, психічними та світоглядними властивостями характеру, які себе віддзеркалюють у культурі народу. У відомого українського культурного діяча І. Лисяк-Рудницького читаємо, що національний характер тотожний із своєрідним способом життя, комплексом культурних вартостей, правилами поведінки та системою інституцій, які притаманні цьому народові, кожен народ має власні шляхи розвитку, і "свій власний досвід життя, який завершується його ідеалами життя" [7, с. 9-10]. Звичайно, усі ці проблеми мають для нас не тільки абстрактний, а й певний конкретний характер. Виражається це насамперед в тому, що в умовах творення національної державності та відродження національної культури сам виховний ідеал так чи інакше пов'язаний з проблемою національної ідентичності. Саме тому варто осмислити ідейні основи українського національного виховання та виховного ідеалу, одночасно, виникає потреба зазирнути в творчу спадщину діячів української культури, що репрезентує літературно-філософську традицію, яка містить безперечний виховний потенціал, який нам потрібно виявити, проаналізувати, ідентифікувати з епохою створення й сьогоденним днем, при цьому, витлумачуючи цей потенціал з урахуванням особистості і перипетій долі мислителя, контексту епохи, усього створеного ним. Але для цього необхідне не тільки загальне розуміння питань, а й розуміння світоглядно-філософських поглядів тих любомудрів, які особливо активно вплинули на вироблення ідеалів національної культури. Питання ідентичності національного буття нерозривно пов'язані з усім комплексом розбудови самосвідомості народу. А це, своєю чергою, потребує ознайомлення не тільки з процесами, які відбуваються в наші дні, а й з тими явищами, що були визначальними в становленні цих процесів.

У контексті філософсько-літературної традиції щодо особистісного виміру українського виховного ідеалу важливе місце займають питання, пов'язані з ідеалом "нової людини", достатньо глибоко зануреної в глибини національного світобачення і, разом з тим, широко відкритої до досягнень європейської духовної культури. З давніх-давен українська філософська думка тяжіє до вирішення складних онтологічних питань у тісному зв'язку з проблемою людської екзистенції.

Відповіді на ті самі питання – питання сенсу людського життя, людини в світі, питання суб'єкт-об'єктних відносин – шукає література як одна з найважливіших форм нетеоретичної форми філософування, а проблема людського буття є точкою стикування філософії та художньої думки. Власне, ця проблема й зумовлює інтеграцію художнього та філософського мислення. Своєю чергою, художньо-філософська модель світорозуміння, будучи історично змінною, детермінується особливостями соціального й національного життя народу, низкою чинників етнопсихічного, культурно-естетичного та морально-етичного характеру. Ґрунтовного вивчення потребують і філософські тенденції української літературної традиції, які є важливими чинниками художньо-естетичного поступу національного письменства в загальноєвропейському контексті.

Література:

1. Бердяєв Н. Національність і людство // Сучасність. – 1993. – № 1. – С. 154-157.
2. Бичко Ада. Леся Українка: Світоглядно-філософський погляд. – К. : Український центр духовної культури, 2000. – 186 с.
3. Винниченко В. Відродження нації: У трьох частинах. – Київ-Відень, БВ, 1920.
4. Гуревич А. Я. Исторический синтез и школа “Анналов”. – М. : Ин-дрик, 1993. – 327 с.
5. Кралюк П. М. “Білі плями” в історії української філософії: Наукові нариси. – Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2007 – 164 с.
6. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. – К. : Основи, 1994. – Т. 2.
7. Петрів О. В. Володимир Винниченко: філософський дискурс. Монографія. – Дрогобич: Вимір, 2007. – 164 с.
8. Українська філософсько-літературна традиція: екзистенціальні проблеми / Валерій Скотний, Любов Гамаль та інші. – Дрогобич: Вимір, 2008. – 245 с.
9. Юм Д. О. Твори в 2 т. – М. : Мысль, 1966. – Т. 2. – 799 с.
10. Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.
11. Савчин М. В. Духовний потенціал людини (Навчальне видання): [монографія]. – Вид. 2-ге, пер., доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 508 с.

Рекомендовано до друку ухвалою кафедри культурології та українознавства Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, протокол № 13 від 28. 06. 2011 р.